ZAHARIA STANCU

„Fructele mîniei: proza lui Zaharia Stancu"

Multă vreme, pentru generaţia mea, care nu-i cunoscuse direct activitatea antebelică, Zaharia Stancu era autorul lui ***Desculţ.*** Chiar şi mai tîrziu, cînd au apărut ***Rădăcinile sînt amare, Jocul cu moartea*** şi ***Pădurea nebună,*** adică pînă spre jumătatea deceniului şapte, numele prozatorului continua să se lege de romanul răscoalei din 1907, iar poetul să fie ignorat. Apoi au fost redescoperite vremile vechi (prin 1962 apărea întîia selecţie mai generoasă) şi mulţi au avut revelaţia poetului. *Deşi* în *1968 Zaharia Stancu îşi* publica două din romanele lui cele mai bune, ***Şatra*** şi ***Ce mult te-am iubit,*** ultimii lui ani sînt absorbiţi de poezie, iar atenţia criticii se îndreaptă tot mai des spre poezie. Sigur, prozatorul nu poate fi uitat; însă poetul îşi ia revanşa. Dovadă, între altele, şi faptul că, dacă există mai multe studii de sinteză consacrate celui din urmă, există foarte puţine consacrate celui dintîi.

Un astfel de studiu e dificil şi întrucît presupune lectura cîtorva mii de pagini, nu toate de aceeaşi valoare, şi, uneori, alegerea versiunii celei mai rezistente din cîte a tipărit autorul. E cazul, de exemplu, al lui ***Desculţ,*** reluat, se ştie, în 1960, într-o formă amplificată. în al doilea rînd, trebuie precizată natura însăşi a acestei proze, amestec de cronică socială, memorialistică şi evocare lirică, apropiată de structurile povestirii, deşi se înfăţişează de obicei ca roman. Să vedem termenii pe rînd. Lirismul prozei lui Zaharia Stancu a devenit un poncif. Dar ce vrea să zică roman liric? G. Călinescu nega îndreptăţirea formulei. Lirice au fost considerate romane extrem de variate: ***Craii de Curtea Veche*** şi ***Cimitirul Buna-vestire, Groapa*** şi ***Vînătoarea regală, Creanga de aur*** şi ***îngerul a strigat.*** Memorialistica, jurnalul sînt, apoi, prezentate şi în romanul lui C. Stere şi în acelea ale lui Holban, şi în ***Adela*** lui G. Ibrăileanu, şi în ***Şantier*** sau ***Maitreyi*** ale lui Mircea Eliade. In sfîrşit, cronica, romanul comediei umane încep cu ***Ciocoii*** lui N. Filimon şi le regăsim la scriitorii atît de diferiţi precum Cezar Petrescu şi Marin Preda. Privind lucrurile ceva mai atent, observăm că, atît tematic, cît şi sub raportul modalităţii, romanul nostru se situează în acelaşi timp pe două axe paralele, una avînd la origine formele vechii povestiri şi ale baladei populare, cealaltă împrumutîndu-Ie pe ale romanului burghez din secolul trecut. Paralelismul acesta determină o dublă structură, care, simplificată, arată aşa: sat-oraş, mentalitate colectiv tribală-individualism, poezie-

observaţie realistă, evocare-psihologie, descriere-problemă morală etc.

Această structură se remarcă îndată Ia Zaharia Stancu. De **Ia** ***Desculţ*** la ***Ce mult te-am iubit,*** el scrie, pe de o parte, o lungă povestire autobiografică, o epopee a memoriei personale, bazată pe acumularea şi suprapunerea amintirilor. Construcţia constă într-o aglutinare de impresii şi are un ritm interior liric. Lumea însăşi este, în ***Desculţ,*** în ***Şatra,*** aceea a unor colectivităţi umane arhaice, ritualizate: o tribalitate ce se macină treptat prin intrarea în circuitul societăţii burgheze. Pe de altă parte însă, prin eroul-narator, această povestire este şi una a individualităţii în formare, ce se situează permanent în istorie şi, prin urmare, are caracter romanesc. Anii de ucenicie ai lui Darie, erou gorkian, constau tocmai în desprinderea lui din universul copilăriei (rural, arhaic) şi într-o experienţă a istoriei, imediate: războaiele mondiale, fascismul, revoluţia. Nu repetă decît aparent evoluţia lui Titu Herdelea. care aparţine micii burghezii de ţară şi ajunge ziarist Ia Bucureşti printr-o promovare firească a celor din clasa lui socială. Darie e un ţăran şi formarea lui înseamnă ruptură, declasare, schimbare a mentalităţii. Titu Herdelea e un simplu martor, în vreme ce întreg ciclul lui Zaharia Stancu este romanul devenirii lui Darie. Să notăm şi alte lucruri despre acest personaj. Fiind un dezrădăcinat, nu seamănă totuşi cu dezrădăcinaţii ce populează proza noastră, începînd cu Dan al lui Vlahuţă şi cu „intelectualii" lui Brătescu-Voineşti. în cazul acestora, e vorba de o inadaptare şi de o nostalgie. Darie e un adaptat, iar nostalgia lui are forţa unei „retrospecţii" imaginare; memoria dezrădăcinaţilor e pasivă, a lui Darie e activă; Dan era un ratat, Darie izbîndeşte în viaţă. întreaga experienţă a lui Darie, care pleacă din satul copilăriei, cutreierînd ţara şi lumea, căutînd să cunoască toate mediile sociale, făcînd jurnalistică, politică şi literatură, este experienţa unui ţăran „pervertit", în sensul că nu vrea nici o clipă să se întoarcă de unde a pornit. în ***Ce mult te-am iubit,*** care încheie ciclul autobiografic, Darie revine pentru cîteva zile la Omida ca să-şi înmormînteze mama. Acest roman este o reîntîlnire a lui Darie cu locurile pe care le părăsise cu o jumătate de secol în urmă; dar dialogul eroului se poartă cu morţii, nu cu viii, cu fantomele trecutului, nu cu cei din jur. Viziunile eroului-narator par a indica o ruptură totală între el şi lumea din care a ieşit. Aceleaşi viziuni care, în *Desculţ,* par a se referi la un sat aspru şi elementar, unde cel mai simplu gest omenesc este tragic şi unde pînă şi onomastica şi toponimia sugerează un univers străin, o altă planetă. Un sat mai recent, în fond, decît acela sadovenian şi contemporan cu al Iui Rebreanu, dar părînd cu mult mai îndepărtat în timp şi spaţiu. Totodată, nu conservarea mentalităţii tribale predomină, ci degradarea ei.

în ***Şatra,*** roman independent de ciclul autobiografic, dar înrudit ca atmosferă, istoria sfărîmă o lume veche, cu modul de viaţă, obiceiurile, morala şi riturile ei. Ca în cunoscutul roman al lui Steinbeck, această lume se află în exod şi e evocată la fel de naiv-poetic şi de zguduitor. La Sadoveanu şi Rebreanu istoria e raţională: la Zaharia Stancu ea începe să semene cu o stihie întunecată şi devastatoare. Universul clasic al prozei noastre rurale este dominat de iluzia continuităţii fericite. Ion şi eroii *Răscoalei* luptă pentru pămînt. Vitoria Lipan procedează la o restabilire a ordinii morale şi economice. Mai liber decît ei, Ilie Moromete mai crede încă în mitul unui sat ce pune pe individ la adăpost de ravagiile epocii maşiniste. Ţăranii lui Stancu urăsc pămîntul. Eroul-narator n-are iluzii paseiste şi căutarea timpului pierdut, memoria, amintirile au la el o cu totul altă funcţie.

Umanitate sfîşiată, conştiinţă sfîşiată: acestea sînt premisele romaneşti propriu-zise ale ciclului ***Desculţ*** însă mijloacele de expresie rămîn ale povestitorului şi ale evocatorului. Cu tot individualismul, Darie e un exponent, iar autobiografia lui e general-lirică, nu psihologică ori morală. Şi ea e, în fond, o reconstrucţie imaginară. într-un sens mai exact, lirismul provine din unghiul artistic „inconştient", cu alte cuvinte afectiv. Memoria e aici o formă a transfigurării şi a fanteziei. Surpriza se datorează atitudinii lui Darie: care e un adaptat nostalgic la structurile lumii moderne, un revoluţionar copleşit de amintirile trecutului. El se situează în istorie, se justifică, evocînd trecutul; om al prezentului, jurnalist al actualităţii, el pleacă în căutarea timpului pierdut. Şansa estetică a lui Zaharia Stancu a fost intuiţia acestei duble naturi a personajului şi a prozei sale. Scriind un roman al individului în istorie, al schimbărilor bruşte, al revoluţiei, Zaharia Stancu a introdus pe nesimţite în el un ritm mult diferit, care e acela al legendei, al bibliei, al povestirii despre colectivităţi umane pe care timpul le zguduie adesea, dar care n-au propriu-zis istorie. Exodul din ***Şatra,*** fixat istoriceşte, este totuşi povestit ca un exod biblic, deşi nu spre Ţara făgăduinţei, ci spre moarte. Sensul mitului biblic (care apare şi la Steinbeck în *Fructele mîniei)* e răsturnat; ritmul existenţei umane nu devine mai puţin acela al legendelor ancestrale. în ***Desculţ,*** în ***Pădurea nebună,*** poezia amară a satului ori a provinciei de odinioară constă în observarea patetică a vieţii şi a actelor omului reflectate simbolic în cosmos. Om şi natură: viaţa şi moartea omului, comportarea lui cotidiană, istoria, politica, sînt raportate la acest univers etern şi indiferent care e natura. Ura şi iubirea, solidaritatea şi lupta, conflictul de clasă şi acela confesional stau mereu pe cutia de rezonanţă pe care o oferă natura şi biologicul,

umanul luat în sensul lui cosmic general. De aceea *Rădăcinile, Vîntul şi ploaia* ori cele două romane antebelice, azi deloc ştiute, sînt sub nivelul celorlalte: ele sînt prea direct româneşti, omul fiind observat în condiţia lui imediată, socială şi psihologică. Vocaţia lui Zaharia Stancu nu e în cronica evenimentului ori în analiza psihologică: dar în descrierile unei istorii şi a unui om ce sînt forme ale naturii, în epicul lent al epopeii. Cînd e lipsit de această rezonanţă, romancierul e lipsit şi de anvergură, şi de poezie, alunecînd în platitudine jurnalistică. Trebuie să admitem că este la mijloc aproape un paradox: una din cele mai bogate cronici istorice din literatura noastră modernă este scrisă din unghiul unui povestitor care are în primul rînd simţul naturii şi pe al omului ca prezenţă cosmică. Şi una din cele mai vehemente evocări ale trecutului, adevărat pamflet politic, este fructul mîniei întunecate a unui profet biblic.

(România literară, nr. 49, 1975)'